

НОВИ ЯВЛЕНИЯ ПРИ НАЗВАНИЯТА ЗА ЛИЦА ЖЕНИ

ВАНИНА СУМРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
primma@mail.bg

NEW PHENOMENA CONCERNING NOUNS DESIGNATING FEMALE PERSONS

VANINA SUMROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
primma@mail.bg

The article discusses recently coined terms for female persons and particular features of these words that differ from those of other members of this lexico-semantic group. The deviations concern morphology, standard usage, and norms for reference.

Keywords: lexicology, neology, nouns designin persons of female gender

След 1989 г. в езика ни се наблюдават редица нови явления при названията на лица жени.¹ Появиха се стотици нови названия, или неофеминативи, главно производни думи. Те притежават особености, които ги отличават от останалите имена от същата лексикосемантична група.

1. Неофеминативите като „нарушения“ на книжовната норма и традиция при назоваването на лица жени

Изследователите на българското словообразуване са единодушни, че в езика ни от почти всяко съществително име, назоваващо лице мъж, може да бъде образувано съответно съществително за лице жена и че този вид назоваване е стара, изконна народна традиция (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940; Андрейчин/Andreychin 1942; Русинов/Rusinov 1974; Пашов/Pashov 1981; Брезински/Brezinski 2001 и др.). Известно е, обаче, че „има съществителни от мъжки род за означаване на длъжности, звания, чинове и професии, от които не се образуват корелативни съществителни от женски род за означаване на същите длъжности, звания, чинове и професии. Поради това с тях се означават и мъже, и жени, напр.: *професор, доцент, министър, майор, капитан, летец, шофьор* и др.“ (Граматика/Gramatika 1983: 103).

Най-характерната отличителна черта на неофеминативите е, че голяма част от тях представляват корелати на мъжкородови имена (отдавна съществуващи или нови), от които според книжовната норма не се образуват

женскородови имена – за назоваване на лицата жени се използват маскулинизирани форми. Това са неофеминативи като *нотариуска, следователка, прокурорка, съдийка, магистратка, ефрейторка, подполковничка, офицерка, лейтенантка, сержантка, гвардейка, кадетка, курсантка, новобранка, парламентаристка, политичка, министърка, президентка, премиерка, депутатка, консулка, омбудсманка, олигархка* и редица подобни. Независимо дали те се определят като стилистично маркирани (разговорни), или не, тези имена вече са част от лексикалната система на езика ни.

Към тази система принадлежат и неофеминативите със значение лице, назовано според професията, занятието, заниманието, като *мениджърка, хотелиерка, одиторка, сомелиерка, еколожка, маркетинголожка, макроикономистка, микроикономистка, теоложка, стилистка, бижутерка, визажистка, компютърджийка, софтуеристка, информатичка, стрелкиня, гребкиня, хърделистка, скачачка, акупунктуристка, апитерапевтка, кинезитерапевтка, телохранителка, бодигардка, охранителка* и мн. др. С навлизането на нови професии групата на мъжкородовите имена, назоваващи лицата според съответната професия, ще расте, а заедно с това ще се увеличава и броят на женскородовите им корелати независимо от тенденцията към маскулинизация.

Друга характерна особеност на неофеминативите е, че част от тях са производни от мъжкородови имена (с различна от посочената по-горе семантика), от които в езика ни (в предходния период 1944–1989 г.) не са образувани женскородови съществителни. (Наличието през посочения период на единични срещания на подобни феминални лексеми, но нефиксирани в речниците, дава основание и такива имена, макар и с известна уговорка, да бъдат причислени към неофеминативите.) Това са имена като *чудотворка, аскетка, апостолка, апологетка, доайенка, абонатка, кадърка, перфекционистка, непукистка, всезнайка, самозванка* и мн. др.² Наличието на срещания, които не са единични, в електронния архив на *Секцията за българска лексикология и лексикография* на ИБЕ към БАН, а също и в други източници на лексеми като посочените, както и съществуването им в предходни периоди от развитието на езика, сходството им с утвърдени, отдавна съществуващи лексеми, използването им с номинативна, а не с експресивна цел³ – всичко това дава основание да се зададе въпросът дали те не биха станали част от лексикалната система на езика ни въпреки тяхната необичайност днес, дължаща се според мене единствено на тяхната новост.

Посочените примери са доказателство, че заложеното в природата на езика ни полово-родово противопоставяне преодолява книжовната норма и традиция.

2. Иновации при словообразуването на неофеминативи

2.1. Иновации при произвеждащата основа

Твърде голяма част сред неофеминативите заемат оказионализмите, които притежават общи словообразователни особености.

До 1989 г. в книжовния език производните феминални лексеми, както посочват граматика и изследвания, се образуват само от мъжкородов корелат за лице мъж. През последните повече от 25 години се появиха и други произвеждащи основи. (Тук ще бъдат посочени само случаите, при които се срещат не единични, а повече примери.)

Като произвеждащи основи може да послужат мъжкородови съществителни, които по семантични причини се отнасят само за лица мъже, напр. *юноша*, *донжуан* и др., от които са образувани лексемите *юношка*, *донжуанка* и др.

Произвеждаща основа може да бъде съществително от м.р., но за нелице: *сексатил* – *сексатилка*, *лайф* – *лайфка*, *гел* – *гелка*, *перхидрол* – *перхидролка* и др.

Съществителни в ср.р., независимо дали назовават лица от мъжки пол, също се превръщат в произвеждаща основа за неофеминативи: *джуджекия*, *джуджеса*, *кюфтеса*, *контеса* (образувано от *конте*, а не от *конт* (Тодорова/Todorova 2018).

2.2. Иновации при наставките

По отношение на наставките, с които се образуват феминативи, също се наблюдават известни промени.

Примерите с чуждата (руска) по произход наставката *-ш(а)* – *президентиша*, *вицепрезидентиша*, *премиериша*, *вицепремиериша*, *дипломатиша*, *сенаториша*, *депутатиша*, *каницлериша*, *митничариша*, *амбасадориша*, *милионериша*, *селекционериша* – са показателни за активизирането ѝ като словообразователно средство в езика ни. По този начин е представена тя в академичната лексикология (Крумова-Цветкова и др./Krumova-Tsvetkova et al. 2013: 453).

Лексемите *стрелкия*, *бойкия*, *леткия*, *ловкия*, *олигархкия*, *мъдрекия*, *творкия*, *телкия*, *педерасткия*, *джуджекия*, *елфкия*, от една страна, а от друга, *елфиня* и *врагиня* представят вариантната наставка *-кин(я)* като по-„продуктивна“ от основната наставка *-ин(я)*. Важно е да се отбележи, че част от тези феминативи са производни от мъжкородови имена, образувани с наставката *-ец* (като *гребец*, *летец*, *ловец*, *мъдрец*, *стрелец*), за които е посочвано, че нямат женскородов корелат (Грамматика/Gramatika 1983: 56). Както се вижда, не всички имена от тази група са окازیонални – изключение правят названията на спортистки.

Нов елемент при феминалното словотворчество е използването на наставката *-ес(а)*, посочена в академичната лексикология (Крумова-Цветкова и др./Krumova-Tsvetkova et al. 2013: 453): *мутреса*, *вождеса*, *боецеса*, *пилотеса*, *типеса*, *таласъмеса*, *джуджеса*, *бабеса*, *професореса*, *доктореса*, *сладуреса*, *лордеса* (със значение ‘жена на лорд’), *булевардеса*, *парцалеса*, *шутеса*, *контеса* (със значение ‘жена конте’), *кюфтеса*⁴. Това са съществителни, образувани с „редкия романски суфикс *-еса*“ на българска почва, за разлика от няколкото други сходни, „оформени извън нашия

език женскородови съществителни имена към мъжкородови от типа на *принцеса* към *принц*, *контеса* към *конт*, *стюардеса* към *стюард*“ (Парашкевов/Parashkevov 2016: 113), *поетеса*, *дукеса*, *хостеса*, които представляват адаптирани заемки. Прави впечатление, че при някои от имената (*мутреса*, *джуджеса*, *булевардеса*⁵, *парцалеса*, *контеса*, *кюфтеса*) наставката не е прибавена към мъжкородово име, завършващо на съгласна и назоваващо лице мъж.

Дял в неофеминативното словообразуване имат и наставките *-иц(а)* и *-ичк(а)*, които, както при феминативите изобщо, в едни случаи създават синонимни лексеми, а в други – имената се образуват само с едната от двете наставки. Минимална част от лексемите, образувани с тези наставки, са неологизми, напр. *военнопленница*, *военнопленничка*, *надзорница*, *надзорничка*, *работохоличка*, *булимичка*, *бюджетничка*. По-голямата част от производните, образувани с двете наставки, са оказационализми, напр. *-иц(а)*: *анонимница*, *плиткоумница*, *безпаричница*, *безхаберница*, *елфица*, *терминатрица*, *отвратителница*, *меркантилница*, *прекрасница*, *чудесница*, *разкошница*, *ненагледница*, *недостъпница*, *случайница*, *безвкусница*, *претенциозница*, *педиатрица*, *професорица*, *шофьорица*, *актьорица*, *секретарица*, *депутатица*, *прокурорица*⁶; *-ичк(а)*: *анонимничка*, *плиткоумничка*, *безхаберничка*, *меркантилничка*, *прекрасничка*, *случайничка*, *претенциозничка*, *ненаситничка*.

Лексемите *запалянка*, *любопитка*, *всезнайка*, *бейба* са образувани с наставката *-а*, която е и окончание, от произвеждащи имена от м.р. с наставката *-ко*, за разлика от описаните случаи, когато тя се прибавя пак към производни мъжкородови имена, но образувани с наставките *-ан* или *-льо* (Граматика/Gramatika 1983: 56). Тъй като тази наставка се среща не само при неофеминативи, напр. при лексемите *бърборка*, *дърдорка* и др., отразени в РБЕ, образувани съответно от *бърборко*, *дърдорко*, към посочените мъжкородови наставки трябва да се добави и наставката *-ко*.

3. Производност и експресивност

Има връзка между експресивността на неофеминативите и тяхната производност, тъй като е възможно произвеждащата основа и/или формантът да създава стилистична маркираност на дериватите. Налице са и случаи, когато експресивността на имената от разглежданата група е обусловена от различен от наложилите се в езиковата традиция начин на назоваване на лицата жени.

Тъй като феминативите „притежават същите стилистични особености, каквито и съответните имена за мъже, от които са получени“ (Граматика/Gramatika 1983: 55), ако произвеждащото име е стилистично маркирано, тази характеристика се запазва и при производното име. Така е при лексемите *аверка*, *свежарка*, *небрежарка*, *костюмарка*, *пуберка*, *неформалка*, *рокаджийка*, *чалгаджийка*, *бензинджийка*, *халтураджийка*, *хайлайфаджийка*, *запалянка*, *всезнайка*, *прекрасничка*, *случайка* и под. Същото

се отнася и за женскородовите корелати на мъжкородови имена, чиято основа е абревиатурна – *тотаджийка, бесепарка, бесепистка, капенейка, нисаджыйка, випка*, тъй като отабревиатурните имена имат разговорна или простонародна окраска (Крумова, Чоролеева/Krumova, Choroleeva 1982).

Неофеминатив, чиято произвеждаща основа е различна от традиционната, т.е. от съществително в м.р., назоваващо лице мъж, също не е стилистично неутрален – *сексапилка, лайфка, хайлафка, джуджекия, бабеса, мутреса, електоратка* и др.

Ако семантиката на дадено съществително не допуска корелативна лексема за лице жена, образуването на такова женскородово име също поражда стилистичен ефект – *донжунка, юношка, момъчка*.

В някои случаи самата наставка при неофеминалните деривати създава експресия. При имена като *анонимница, безхаберничка, случайница, плиткоумничка, меркантилничка, претенциозница* и т.н. експресивността, както беше посочено по-горе, идва от произвеждащото мъжкородово име (*анонимник, безхаберник, случайник, плиткоумник, меркантилник, претенциозник* и т.н.), а не от наставката, което се потвърждава и от неофеминативи като *случайка, плиткоумка, меркантилка, претенциозка* и под., образувани с друга наставка, но притежаващи същата експресия. При имената от типа *педиатрица, депутатица, прокурорица, шофьорица, секретарица, професорица, професореса, простакеса* и др., които „се явяват тъждествени по значение, но не и по стилистична отсянка на вече съществуващите в неформалната, понякога и в книжовната реч лексеми“ (Тодорова/Todorova 2018: 97) и които са образувани с най-продуктивната женскородова наставка *-к(а)* (*педиатърка, депутатка, прокурорка, професорка, простачка*), експресивността се създава именно от наставката.

Наличието на неекспресивно (по същността си – тълкувателно) словосъчетание (съпруга на Х., т.е. на лицето, назовано с произвеждащото име) превръща (според някои изследователи) лексемите, образувани с наставката *-ш(а)* – *дипломатша, премиерша, митничарша* и под., в разговорни.

Лексеми като *идолка, цензорка, тиранка, вождеса, врагиня, всезнайка, творкия, мъдреккия* и под. се схващат като експресивно маркирани поради това, че в езиковата традиция (от непосредствения предходен период) корелативната мъжкородова лексема се използва маскулинизирано, като назовава без оглед на пола съответното лице, поради което женскородовите лексеми изглеждат необичайни и противоречащи на езиковата традиция.

4. Заключение

Неимоверно големият брой на неофеминативи в българския език⁷ е доказателство за необходимостта (при т.нар. конкретно назоваване) от феминални лексеми независимо дали появата им е продиктувана само от номинативни, или и от стилистични причини. Посочените нови словообразователни явления отразяват начините за създаване на нови феминални названия – чрез изменение на съществуващи словообразователни модели и

чрез преодоляване на езиковата традиция и на езиковите навици, без да се нарушава българското езиково мислене и българската систематизация на света, в която родовата парадигма е своеобразен идеален еталон (Стоичкова/Stoichkova 2003).

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ За причините за явлението вж. Сумрова/Sumrova 2016.

² Данните от електронния архив на *Секцията за българска лексикология и лексикография* на ИБЕ при БАН посочват стари, преди 1944 г. (някои от които даже от последната четвърт на 19. век) срещания (от пресата) на лексемите *абонатка*, *апостолка*, *чудотворка*, *самозванка*, а на лексемите *непукистка* и *аскетка* – в художествени творби – първата в „Очерк за себе си“ (1977 г.) на Л. Дилов: „... изобщо бях забравил за оная (...) *непукистка*“, а втората – у Бл. Димитрова, „Лице“ (1981 г.): „Бора Найденова отпива с предпазливи устни. Поспира, мъчейки се да вникне в непознатия парлив вкус. – Е, как е? – пита той и наблюдава любопитно дали е разкрил на тази върла *аскетка* поне една малка сладост от живота.“.

³ Такава употреба откриваме в примери като *Православната църква вярва и почита св. Дева Мария като Богородица, чудотворка и застъпница за всички*. „Църковен вестник“, 1998, бр. 16, „*Орнела съвсем не е скучна аскетка. Като свършим снимките, тя си позволява чаша алкохол и от време на време пали цигара*“, каза член на екипа. в. „24 часа“, 1995, бр. 222.

⁴ Последните 11 лексеми са посочени у Тодорова/Todorova 2018.

⁵ Произвеждащата основа *булевард* на оказионализма *булевардеса* е резултат от игра с вътрешната форма (не и със значението) на лексемата *уличница*: ... *поголемите уличници от нас с Клеми ми се струва, че няма...; ... мен що така ме забравяте бе; Ти си булевардеса...* (съобщението е цитирано дословно и е от форум, а темата е за бебе, прекарало най-малко време у дома си – б.м.).

⁶ Последните 11 лексеми са посочени у Тодорова (Тодорова/Todorova 2018).

⁷ В дисертацията си „Новите феминални названия в българския език“ (Сумрова/Sumrova 2015) посочвам почти 1200 такива названия заедно с двукомпонентни названия от типа *фитнес инструкторка* и *БНР журналистка*.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1942: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София. Хемус.
- Брезински 2001: *Брезински, Ст.* Обидно ли е омъжаването на жени? – *Седмичен труд*, бр. 335.
- Грамматика 1983: Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология. София, Издателство на БАН.
- Крумова-Цветкова др. 2013: *Крумова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Ем. Пернишка, М. Божилова.* Българска лексикология и фразеология. Т. I. Българска лексикология. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Крумова, Чоролеева 1982: *Крумова, Л., М. Чоролеева.* Съкращаването и съкращенията в българския език. София, Издателство на БАН.

- Парашкевов 2016: *Парашкевов, Б.* Случаи на хибридность в българския език. – В: *Балканското езикознание днес*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 107–114.
- Пашов 1981: *Пашов, П.* Морфологичната категория род в българския книжовен език. – В: *Българистични изследвания*. София, Софийски университет „Климент Охридски“, с. 98–103.
- РБЕ: Речник на българския език. София, 1977–. < <http://ibl.bas.bg/rbe/>>.
- Русинов 1974: *Русинов, Р.* Традиция, съвременно състояние и мода при назоваване или титулуване на жените в българския език. – В: *Проблеми на българската книжовна реч*. София. Наука и изкуство, с. 59–77.
- Стоичкова 2003: *Стоичкова, Л.* Функционална система на деятелните съществителни имена за лица в българския език. Велико Търново. Астарта.
- Сумрова 2015: *Сумрова, В.* Новите феминални названия в българския език. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София.
- Сумрова 2016: *Сумрова, В.* Неофеминативите в българския език – фактори за появата им. – В: *Лексикографията в началото на XXI в.* София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 491–497.
- Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика. София. Издателство „Т. Ф. Чипев“.
- Тодорова 2018: *Тодорова, Б.* Словотворчеството в компютърно опосредстваната комуникация (по материали от форумите на BG-Мамма). – *Българска реч*, XXIV, № 1, с. 92–100.

REFERENCES

- Andreychin 1942: *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika [Basic Bulgarian Grammar]. Sofia. Hemus.
- Brezinski 2001: *Brezinski, St.* Obidno li e omazhAvaneto na zheni? [Is the Masculinisation of Women Offensive?] – *Sedmichen trud*, br. 335.
- Gramatika 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. II. Morfologiya* [Grammar of Contemporary Standard Bulgarian, Vol. 2. Morphology]. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Krumova-Tsvetkova et al. 2013: *Krumova-Tsvetkova, L., D. Blagoeva, S. Kolkovska, Em. Pernishka, M. Bozhilova.* Balgarska leksikologiya i frazeologiya. T. 1. Balgarska leksikologiya [Bulgarian Lexicology and Phraseology. Vol. 1. Bulgarian Lexicology]. Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.
- Krumova, Choroleeva 1982: *Krumova, L., M. Choroleeva.* Sakrashtavaneto i sakrashteniyata v balgarskia ezik [Abbreviation and Abbreviations in the Bulgarian Language]. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Parashkevov 2016: *Parashkevov, B.* Sluchai na hibridnost v balgarskia ezik [Cases of Hybridity in the Bulgarian Language]. – In: *Balkanskoto ezikoznanie dnes* [Balkan Linguistics Today]. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 107–114.
- Pashov 1981: *Pashov, P.* Morfologichnata kategoria rod v balgarskia knizhoven

- ezik [The Morphological Category of Gender in the Standard Bulgarian Language]. – In: *Balgaristichni izsledvaniya [Bulgarian Studies]*. Sofia, Sofiyski universitet „Kliment Ohridski“, 98–103.
- RBE: Rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, 1977 –. < <http://ibl.bas.bg/rbe/>>.
- Rusinov 1974: *Rusinov, R.* Traditsiya, savremenno sastoyanie i moda pri nazovavane ili tituluvane na zhenite v balgarskiya ezik [Tradition, Current State and Fashion in Naming and Titling Women in Bulgarian]. – In: *Problemi na balgarskata knizhovna rech [Issues in Standard Bulgarian]*. Sofia, Nauka i izkustvo, 59–77.
- Stoichkova 2003: *Stoichkova, L.* Funktsionalna sistema na deyatelnite sashtestvitelni imena za litsa v balgarskiya ezik [A Functional System of Nomina Agentis in Bulgarian]. Veliko Tarnovo. Astarta.
- Sumrova 2015: *Sumrova, V.* Novite feminalni nazvaniya v balgarskiya ezik. [New Feminine Names in the Bulgarian Language]. Disertatsia za prisazhdane na nauchnata i obrazovatelna stepen „doktor“. Sofia.
- Sumrova 2016: *Sumrova, V.* Neofeminativite v balgarskia ezik – faktori za poyavata im [New Feminine Names in Bulgarian – Factors for Their Emergence]. – In: *Leksikografiyata v nachaloto na XXI v. [Lexicography at the Beginning of the 21st Century]*. Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 491–497.
- Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, Al.* Nova balgarska gramatika [New Bulgarian Grammar]. Sofia. Izdatelstvo „T. F. Chipev“.
- Todorova 2018: *Todorova, B.* Slovtvorchestvoto v kompyutarno oposredstvanata komunikatsiya (po materialy ot forumite na BG-Mamma) [Word-creation in Computer-mediated Communication (Based on Material from the BG-Mamma Forums)]. – *Balgarska rech*, XXIV, № 1, 92–100.

РЕЗЮМЕ

Статията разглежда особеностите на новите названия за лица жени, които ги отличават от останалите имена от тази лексикосемантична група. Измененията засягат словообразуването и езиковата традиция и норма при назоваването.

Ключови думи: лексикология, неология, съществителни имена за лица жени

✉ *Гл. ас. д-р Ванина Сумрова*

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assist. Prof. Vanina Sumrova, PhD*

Department of Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria